

Nikolaos OIKONOMIDES

Çev. Emre KAYMAKÇI

Arş. Gör. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

ORCID: 0000-0003-1688-4077

Makale Türü/Article Type: Çeviri Makalesi-Translation Article

Başvuru/Submitted: 13.09.2023

Kabul/Accepted: 16.10.2023

1204 YILINA DOĞRU GİRİT'İN EKONOMİK DURUMU*

Girit her zaman zengin bir şehir olmuştur. Ada, sakinlerinin yaşamasına ve ihracat yapmasına her zaman imkân verecek derecede önemli bir tarımsal üretime sahip olmuştur. Girit, Doğu Akdeniz'deki merkezi konumu nedeniyle siyasi-askeri faaliyetlerin yanı sıra ekonomik faaliyetlerin yararına kayda değer ve kesintisiz bir stratejik önem kazanmıştır. Erken Orta Çağ'da Arap hâkimiyeti, Bizans İmparatorluğu ve yeni hâkimleri arasındaki askeri çarpışmalarda ne kadar önemli bir rol oynayabileceğini gösterdi. Fakat kaynaklar yine de Bizans'ın 961'de adayı tekrar ele geçirmesinden sonra ada hakkında çok az bilgi vermektedir. Adanın büyük ölçekli denizcilik işleri için bir üs olarak kullanılmadığı görülmektedir. Girit idari açıdan başta bir Strategos'un ve geç dönemde bir dükanın veya katepanonun olduğu Bizans thema sistemiyle yönetildi.

Kökenini veya statüsünü bilmediğimiz Karykis adında biri 1090 veya 1091 yılında adayı bağımsız bir devlet haline getirme girişiminde bulundu. Karykis'in yerel bir komutan olduğu ileri sürülse de ayaklanmadan söz eden metinler onun dışarıdan da gelmiş olabileceğini düşündürür. 1092 yılında Giritliler asileri kendileri öldürdükleri ve yaklaşan Bizans filosuna adayı geri verdikleri için ne olursa olsun bu girişim acı bir şekilde başarısız oldu.¹

Ayrılkçı nitelikteki isyanların Bizans'ta 11. yüzyıl civarında ortaya çıktığı doğrudur ve bu yüzden Karykis'in macerası tek bir gerçek değildir. Aynı dönemde 1043'te Teophilos Erotikos'un ayrılkçı devrimi yaşanırken Kıbrıs'ta Rapsommatis'in devrimi meydana geldi. Her iki durumda ayrılkçı devrimlerin Doğu Akdeniz'in büyük adalarında yani kendi kendine yeterliliğe olan adalarda gerçekleşmiş olması önemlidir. Fakat devrimlerin sebepleri nelerdi? Arazi gelirlerinin veya diğer gelirlerin tahsis edilmesi miydi?

Chalandon, Karykis ayaklanmasını I. Aleksios Komnenos tarafından dayatılan sert mali önlemlere bağlamıştır. Ancak Dimitris Tsougarakis kaynakların bu konu hakkında herhangi bir bilgi vermediğini ve devrimin sonucunun muhtemelen Karykis'in popüleriteden ziyade zorla dayatıldığını gösterdiğini doğru bir şekilde gözlemlemektedir. Üstelik vergi indirimi zaten Bizans idaresine mensup ve hatta adanın fatihi olarak dışarıdan gelen biri tarafından yapılamazdı.

* Makale 30 Eylül-5 Ekim 1997 tarihleri arasında Kandiye ve Hanya Çalışmaları Sempozyumunun Bildiri Kitabında yayımlanmıştır. Nikolaos Oikonomides, "Il Livello Economico di Creta Negli Anni Intorno al 1204", Venezia e Creta Atti del Convegno Internazionale di Studi Iraklion-Chania, 30 settembre-5 Ottobre 1997, a cura di Gherardo Ortalli, Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, Venezia 1998.

¹ D. Tsougarakis, *Byzantine Crete from the 5th Century to the Venetian Conquest*, Athens 1988, pp. 78-80.

Girit, İmparatorluğun diğer yerlerinde olduğu gibi 10. ve 12. yüzyıllar arasında kayda değer bir ekonomik gelişme yaşadı.² Bir Orta Çağ kenti olan Girit'te sistematik bir kazı yapılmamış olması ve sonuç olarak yerel nümizmatik buluntuların Atina veya Korint'tekilerle herhangi bir karşılaştırılması baştan sorgulanabilir olsa da D. Tsougarakis'in araştırmaları³ sayesinde adada para varlığının hızlı ve belirli özelliklerle arttığı söylenebilir.

Girit'te bulunan altın ve gümüş sikkeler her şeyden önce diğer Yunan şehirlerine göre çok daha yüksek bir bakır sikke yüzdesini içermektedir. Bu gözlem anakara Yunanistan'ında olduğundan daha fazla sermayenin üst sınıfın elinde yoğunlaştığını gösteriyor gibi görünmektedir. Bununla birlikte Girit'te mutlak bir barış döneminde hazinelerin gizlenmesinin genel tarihsel nitelikteki olaylarla değil yerel kan davaları veya anlaşmazlıklarla ilgili olması göz ardı edilemez.

İkinci bir karakteristik unsur anakara Yunanistan'ında gözlemlenenin aksine adadaki para varlığının 12. yüzyıl boyunca ve sonuna kadar güçlenmesidir.⁴ I. Manuel Komnenos'un (1143-1180) sikke buluntuları Girit'teki tüm buluntuların %16'sını, Atina'da %13'ünü ve Korint'te %19,5'ini temsil etmektedir. İyileşmelerin tek seferlik niteliğini hesaba katarsak bu rakamların Girit ve anakara Yunanistan'ındaki benzer gerçekleri yansıttığını görebiliriz. Ancak işler sonradan kökten değişmiştir. Angeloslar hanedanının imparatorları II. Isaakios ve III. Aleksios'un (1185-1203) sikkeleri, Atina ve Korint rotasyonunun %0,5'inden azını temsil ederken Girit'te %8,3'e ulaşmaktadır. Diğer bir deyişle, Yunanistan anakarasında kayda değer bir düşüş yaşanmış gibi görünen para sirkülasyonu Girit'te 1204 yılına kadar eski yüksek seviyelerini korumuş görünmektedir.

Bu son gözlem başka bir unsur tarafından daha desteklenmektedir. Girit'in ikinci Bizans döneminde (961-1206) adanın ekonomik faaliyetlerinin merkezi Kandiye idi. 961'den 1118'e kadar olan döneme ait parasal bulguların çoğu Kandiye'den yani adanın merkezinden ve çevresinden (güneydeki bazı olağanüstü verimli ovalar) gelmektedir. Bununla birlikte sonraki dönemde 1118'den 1206'ya kadar nümizmatik buluntular yalnızca az miktarda madeni paraya sahip gibi görünen batı bölgeleri dışında adanın çok daha geniş bir bölümünü ilgilendirmektedir. Parasal buluntuların en yüksek odağı doğal olarak Kandiye ve bölgesidir ancak adanın giderek genişleyen bölgelerinin gelişen ekonomi biçimlerine katıldığı da görülmektedir. Diğer bir deyişle Girit, İmparatorluğun diğer bölgelerinde görülen gerilemelere rağmen elverişli ekonomik durumunu korumuş görünmektedir. Girit ekonomisinin imparatorluğun genel durumundan ziyade özel üretim koşullarına ve/veya adanın ince örgütlenmesine dayandığını çıkartabiliriz.

12. yüzyıl Girit ekonomisi hakkındaki bilgilerimiz son derece sınırlıdır. Tsougarakis, adanın ekonomisinin diğer herhangi bir Orta Çağ devletininki gibi temelde kırsal olduğuna işaret etmektedir. Tarım sektörü yerel tüketim için yeterliydi ve hayvancılık ürünleri (peynir ve yün), tahıllar (12. yüzyılda Patmos'a ihraç ediliyordu), şarap vb. idi. Mineraller, kereste ve tuz ihracatı⁵ da önemli boyuttayken el sanatları ürünleri yetersizdi.

² A. Harvey, *Economic Expansion in the Byzantine Empire 900-1200*, Cambridge 1989.

³ Tsougarakis, *Byzantine Crete* cit., cap. VI.

⁴ Ibid., p. 268.

⁵ Ibid., p. 271 segg.

Girit'in Bizans ile İtalyan denizci cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerde yükseliş aşamasında sahip olduğu önemli bir rolü kabul etmeliyiz.⁶ I. Aleksios Komnenos'un Venediklilere büyük olasılıkla 1082'de verdiği imtiyazların şehir ve bölgeler listesinde Girit'i dahil etmediler. 1147 tarihli I. Manuel'in chrysobull'ünden gerçekte Girit'in Venediklilerin imtiyazlarını uyguladıkları şehirlere ancak daha sonra II. Ioannes Komnenos (1118-1143) tarafından eklendiğini öğrenmekteyiz.⁷ Bu bağlamda vergi ayrıcalıklarının veya muafiyetlerinin ve tavizlerinin yürürlükte olduğu yerlerin listelerinin (anonim ve renksiz karakterlerine rağmen) esasen nasıl sınırlayıcı bir değere sahip olduğunu ve imparatorluk ayrıcalıklarında sıkça kullanılan "krallığının tüm kalelerinde" gibi genel ibarelerden etkilenmediğini bir kez daha doğruladığımızı belirtmekte fayda vardır. 1111'de Pisalılara tanınan imtiyazlara sahip chrysobull'da ise aksine şehirlerin isimlerini içeren böyle bir liste yer almamakta ve özellikle imtiyazlarını Girit'te de kullanma özgürlüğüne sahip oldukları özellikle de imparatorluğun adalarını ziyaret edebilecekleri yerler arasında yer aldığı varsayılmıştır. Doğal olarak Pisalılar için kesin bir şehir listesi içeren şimdiye kadar bilmediğimiz başka hiçbir sınırlayıcı belgenin olmadığı düşünüldüğünde bunun doğru olması muhtemeldir.

11. yüzyıldan itibaren durum ne olursa olsun Girit'in Latin tüccarlar, Venedikliler, Cenevizliler ve Pisalılar için erişilebilir olduğu kesindir. Bu bağlamda David Jacoby tarafından yapılan son çalışma özellikle aydınlatıcıdır.⁸ Geriye kalan birkaç belgeden, Arap ve Yahudi kaynaklarının sağladığı bilgilerden, Venedikliler ve Cenevizlilerin 12. yüzyılda adanın ürünleriyle özellikle de peynir ve muhtemelen şarapla ilgilendikleri öğrenilmektedir. Bununla birlikte zaman geçtikçe adanın Mısır ile büyük ticaret için bir istasyon olarak kullanılmaya başlandığını ancak daha küçük çaplı ticari alışverişler için önemini yitirmediğini de doğrulayabiliriz. Ayrıca Girit ekonomisinin nasıl giderek daha karmaşık hale geldiğini gösteren Kahire Genizası belgelerinde Girit tüccarlarından söz edilmektedir. Yerel ekonominin gelişimi ve bunun imparatorluk ve kaderi dışındaki faaliyetlerle olan bağlantıları, daha önce gördüğümüz gibi Angeloslar hanedanının gerileme döneminde Girit'teki nümsematik buluntuların IV. Haçlı Seferi'nin arifesinde bile neden yüksek seviyelerde kaldığını açıklamaktadır. Uluslararası ticaretteki akış paradaki artışı haklı çıkarır. Giderek daha fazla miktarda tarım ürününün ticarileştirilmesi bu para varlığının nasıl daha geniş bölgesel alanlara yayıldığını açıklamaktadır.

Bu tür faaliyetler ancak adayı farklı kılan yüksek eğitim seviyesinde kendini gösteren refaha yol açabilir. 11. yüzyıl gibi erken bir tarihte şiirle ilgilenen Giritli bir askerle karşılaşmaktayız.⁹ 1200 civarında Girit'in kültür seviyesinin Anadolu'nun Ephesos (Efes) ve Miletos (Milet) gibi kıyı kentlerinden çok daha üstün olduğunu gözlemlemekteyiz.¹⁰

Bahsettiğimiz karmaşık ekonomik yaşam doğal olarak ekonomik faaliyetlerin normal bir şekilde yerine getirilmesi için varlığı zorunlu olan noterler veya tabulariler gibi başka görevlilerin evrimine yol açar. Girit'ten çok az özel belge günümüze kadar gelebilmiştir. Ancak ilginç bir tesadüf adanın

⁶ Ibid., pp. 289-290.

⁷ J. E. P. Zepos, *Jus Graecoromanum*, I, Athina 1931, p. 372.

⁸ D. Jacoby, "Byzantine Crete in the Navigation and Trade Networks of Venice and Genoa", *Oriente e Occidente tra Medioevo ed Eta Moderna: Studi in onore di Geo Pitarino*, a cura di L. Balletto, Genova 1997, I, pp. 517-540.

⁹ N. Oikonomides, *Ο ταξιάρχης Κρήτης*, "Αριάδνη" 5 (1989), pp. 119-124.

¹⁰ N. Oikonomides, "Η εγγραμματώσύνη των Κρητικών γύρω στο 1200", *Πετραγμένα του Ζ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, B/2, Rethimno 1995, pp 593-598.

bu alanda da belli bir evrim geçirdiğini görmemizi sağlamaktadır. 1118 tarihli bir sözleşme aynı zamanda metropol kilisesinin logothetes'i olan Kandiye nomikosu diyakoz Nikitas Kontoris tarafından düzenlendi. Tanıklar da çoğunlukla metropol kilisesinin ileri gelenleriydi. Başka bir deyişle taşra ortamında hazırlanmış ortak bir sözleşme ile karşı karşıyayız ve kilisenin yüksek bir temsilcisinin bir eylemi yasal olarak onaylama yetkisine sahip olduğunu ve noterlik görevini yerine getirdiğini görmekteyiz.

Yüzyılın sonlarına doğru işler kökten değişti. 1193¹¹ tarihli bir sözleşme Girit adasının rahibi ve tabulariosu Michael Limenitis tarafından düzenlenip imzalandı. Tanıklar arasında metropol kilisesinden başka bir tabulario olan Konstantinos Mouchlos vardı. 1197 tarihli bir sözleşme Girit müsteşarı Andronikos Papandronikopoulos tarafından düzenlenmiş ve ayrıca ikisi rahip, biri basit okuyucu ve biri de seküler olan dört tabulario tarafından imzalanmıştır.¹² 1206 tarihli başka bir sözleşme tanıdığımız Girit Adası rahibi ve tabulariosu Michael Limenitis tarafından yazılmış ve diğer iki tabulario yani Knossos (yani Kandiye) piskoposluğunun din adamı Konstantinos Sachlikis ve seküler kişi olan Ioannis Kotzanatos tarafından imzalanmıştır.¹³

Bu nedenle Girit'te aynı anda hareket eden ve kendi organizasyonları olan altı adet tabulario ve Girit'in tamamı için bir primicerium Andronikos Papandronikopoulos adlı biri bulunmaktadır. Bu kişilerin çoğu metropol kilisesinin veya diğer piskoposlukların üyeleridir ancak bazı sıradan insanlar da görülmektedir. Belgelerimizde görülenlerin hepsi Kandiye'de yerleşik kişilerdir.

Bizans'ta Roma geleneğine uygun olarak noterlik mesleği özellikle Konstantinopolis'te devlet tarafından yakından kontrol edilmekteydi.¹⁴ Konstantinopolis'teki noterler loncasının başında devlet tarafından atanan bir primicerius vardı. Noter, düzenlenen sözleşmelerin yasallığını kontrol etme ve müşterilere tavsiye verme yükümlülüğüne sahipti. Batılı noterlerde olduğu gibi kanıtlayıcı değere sahip kendi sicilini (tutanak noterleri) tutmuş gibi görünmese de Bizans'ta ana yasal unvan olan "dikaionoma" bu haliyle orijinal sözleşmede akit taraflardan birinin elinde temsil edilmekteydi. Sözleşmenin veya sözleşmenin atıfta bulunduğu tüzel kişinin gerçekliği hakkında bir anlaşmazlık varsa yetkililer asıl tanık noterin kendisi olmak üzere tanıkların ifadesine başvururdu. Ancak tanıklığı tek başına davayı sonuçlandırmak için yeterli delil teşkil etmemiştir.

10. yüzyılın başlarında Konstantinopolis'te Bilge Leon'un "Eparkh Kitabı" yayımlandığında genelde kiliselere bağlı, her bölgede ikişer tane olmak üzere toplam yirmi dört noterlik bürosu (στατίονες) vardı.¹⁵ Bununla birlikte Konstantinopolis 200.000'i aşan ve hatta belki de tüm ziyaretçilerini şaşırtmak için çok daha yüksek rakamlara ulaşan nüfusuyla her zaman olağanüstü büyük bir şehir olarak kaldı. Hem yeniden satış hem de zanaat ticareti için geniş bölgedeki en büyük pazardı ve aynı zamanda Bağdat'ın batısındaki en büyük tüketim merkeziydi. Böyle bir şehrin değişim ihtiyaçları 24 tabulario ile karşılanabiliyorsa 1200'de en az altı ve büyük olasılıkla çok daha büyük bir sayıya sahip Kandiye hakkında ne düşünmeliyiz?

¹¹ F. Miklosich-J. Müller, *Acta et diplomata graeca medii aevi*, VI, Vindobonae 1890, p. 127.

¹² Ibid., p. 136.

¹³ Ibid. P. 151.

¹⁴ H. Saradi, *Le notariat byzantin du IXe au XVe siecles*, Athenes 1991.

¹⁵ Ed. J. Koder, Wien 1991, cap. I, par. 23.

1200'lü yıllara gelindiğinde tüm Akdeniz'deki ekonomik faaliyetlerin oldukça yoğunlaştığı unutulmamalıdır ve bu arada Bizans başkentinde de daha fazla noter ihtiyacının ortaya çıktığı düşünülmelidir. Bununla birlikte Kandiye ile ilgili temel bir gözlem vardır. Bazıları Konstantinopolis'te olduğu gibi meslekten olmayan çok sayıda önemli profesyonel (tabulario) isme sahip olmak için Kandiye'nin büyük bir Orta Çağ kentine yakışır bir şekilde çok yoğun bir ekonomik yaşama sahip olması gerekir. Bu noterlerin gelirlerinin önemli bir bölümünü kuşkusuz ticaret sağlamaktaydı.

Girit'in tamamı için primicerio unvanından üniter bir noterler teşkilatının olduğu sonucu çıkarılabilir. Elimizdeki tüm bilgilerin Kandiye ile ilgili olması adanın geri kalanında tabularioların ve nomikosların olmadığı anlamına gelmemektedir. Bununla birlikte bu görevlilerin belirli bir organizasyonda birleşmiş olmaları, faaliyetlerinin köylüler ve hatta büyük toprak sahipleri düzeyinde ticaretin basit bir şekilde onaylanmasının çok ötesine geçtiğini göstermektedir.

Girit'in ticareti ve denizasırlı yolculuklar için bir liman ve istasyon rolü doğal olarak Kandiye'yi ana merkez haline getirdi ancak adanın geri kalanında Resmo ve Hanya gibi diğer limanlar da yer buldu. Bu yerlerde dahi iyi noterlerin var olması gerekiyordu.

Girit'in ekonomik refahı Karykis'in neden ayrılıkçı hareketlere girdiğini açıklamaktadır. Önemli uluslararası bağlantıları, ürünlerinin ticareti ve uzun yolculuklar için durak noktası Girit'i, İtalya'nın yükselen deniz güçleri tarafından bilinir hale getirmişti ve bu 1204'ten hemen sonra beklenmedik bir hızla Ceneviz ve Venedik'in adaya ilgisi adanın ne kadar ünlü hale geldiğini açıklamaktadır.

KAYNAKÇA

- A. Harvey, *Economic Expansion in the Byzantine Empire 900-1200*, Cambridge 1989.
- D. Jacoby, "Byzantine Crete in the Navigation and Trade Networks of Venice and Genoa", *Oriente e Occidente tra Medioevo ed Eta Moderna: Studi in onore di Geo Pitarino*, a cura di L. Balletto, Genova 1997, I, pp. 517-540.
- D. Tsougarakis, *Byzantine Crete from the 5th Century to the Venetian Conquest*, Athens 1988.
- D. Tsougarakis, *Byzantine Crete from the 5th Century to the Venetian Conquest*, Athens 1988.
- Ed. J. Koder, Wien 1991.
- F. Miklosich-J. Müller, *Acta et diplomata graeca medii aevi*, VI, Vindobonae 1890.
- H. Saradi, *Le notariat byzantin du IXe au XVe siecles*, Athenes 1991.
- J. E. P. Zepos, *Jus Graecoromanum*, I, Athina 1931.
- N. Oikonomides, "Η εγγραμματοσύνη των Κρητικών γύρω στο 1200", *Πεπραγμένα του Ζ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, B/2, Rethimno 1995, pp 593-598.
- N. Oikonomides, *Ο ταξιάρχης Κρήτης*, "Αριάδνη" 5 (1989), pp. 119-124.